

ФІЛОЛОГІЯ

Мовознавство

Літературознавство

УДК: 811. 112. 2'. 7

Звонська Леся Леонідівна
доктор філологічних наук, професор
Київського національного
університету ім. Тараса Шевченка

МЕТАФОРИЧНЕ ФРАЗЕОТВОРЕННЯ У НОВОМУ ЗАВІТІ

У статті розглядається метафорична фразеологізація у Новому Завіті, аналізуються семантичні маркери метафори, метонімії та синекдохи, експлікується мовна інформація фразеологічної картини світу у Новому Завіті.

Ключові слова: фразеологізація, фразеологічна картина світу, метафора, метонімія, синекдоха.

Фразеологічні одиниці мають значний евристичним потенціал для сучасних лінгвістичних студій таких, як лінгвокультурологія, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвістична аксіологія. У фразеологізмах лапідарно та лаконічно відображена специфіка світосприйняття того чи іншого етносу. Фразеологічні одиниці створюються завдяки «контрасту між сформованим прототипним уявленням про норму і станом речей насправді. Загалом фразеологізми як знаки ситуацій, взаємодії об'єктів спричиняють активізацію різноманітних когнітивних елементів (ментальних репрезентацій)» [4, 5]. Специфіка фразеологічної картини світу як невід'ємного складника мовної картини світу полягає в тому, що її одиниці вербалізують концепти, відмінні від вербалізованих лексичними одиницями.

Незважаючи на публікації ряду важливих праць у галузі фразеології, досі ще існує розбіжність у поглядах мовознавців щодо таких понять, як зміст фразеологічної одиниці, характеристика її найважливіших диференційних ознак. Від з'ясування чітких критеріїв у визначенні сутності фразеологічної одиниці залежить погляд на предмет фразеології, її обсяг. Це особливо стосується новозавітного мовного матеріалу, оскільки у цій сфері бракує лінгвістичних досліджень з обґрунтуванням виділення, класифікації та типологізації фразеологізмів.

Як зазначають науковці, однією з основних ознак фразеологізму є те, що фразеологічна одиниця має своє цілісне синкретичне значення, якого аналогічне вільне словосполучення не має [2]. Це цілісне значення фразеологізму утворилося в результаті метафоризації вільного словосполучення. Для кожного фразеологізму, «вихідними виявляються вільні звороти мови, повні за своїм складом, нормальні за граматичною будовою, прямі за значенням... Метафоризація призводить до більшої злитості компонентів словосполучення, викликає деяку спрощеність. Паралельно з цими семантичними процесами відбувається втрата окремих частин фрази, змінюється граматична структура, а в міру загального переоформлення системи мови старі стійкі формули все більше і більше стають нерозкладними семантичне, лексичне і граматично» [3, 143]. Таким чином, цілісне фразеологічне значення (результат тривалого процесу метафоризації вільного словосполучення) — важлива ознака фразеологічної одиниці, наприклад: οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων *сини людські* (люди), ἡ θυγάτηρ Ἀβραάμ *дочка Авраама* (єврейка), ὁ καρπὸς τῆς ὀσφύος *плід стегон* (нащадок), ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας *плід утроби* (зародок), κλάω ἄρτον *ламати хліб* (їсти), ἀνοίγω τὸ στόμα *відкрити вуста* (говорити), εἰς γενεάς καὶ γενεάς *в рід і рід* (вічно), тощо.

При метафоризації слова виникає одне або кілька нових значень, а при метафоризації словосполучення його слова-компоненти втрачають свою семантику, ніби розчиняються в загальному значенні фразеологізму в цілому. «Можливість тих або інших формальних змін компонента фразеологізму визначається не характером смислових і формальних відношень і зв'язків у

фразеологізмові, а характером відношень фразеологізму в цілому як одиниці мови із словами в мові» [5, 32].

Серед образних чинників фразеологізації поширеними є словесні засоби вираження думки, що певною мірою відступають від звичної норми нейтрального мовного фону. Це тропи (τροπαί або τρόποι) – вживання слів у незвичному значенні, та фігури (σχήματα) – сполучення слів чи фраз, які є засобом виділити певну думку або привернути увагу до певного місця. Незважаючи на певну неупорядкованість античної системи тропів і фігур, часто невизначені межі між їх різновидами, сучасна стилістика продовжує користуватися античною номенклатурою термінів, лише вносячи окремі корективи в їх дефініції, які не усіма мовознавцями сприймаються однозначно.

Терміни «метафоричність», «метафора», «метафоризація» у фразеології вживаються у двох значеннях: ширшому значенні – як назви будь-якого переосмислення і у вузькому – саме для позначення певного виду переносу найменувань. За визначенням О. О. Потєбні, «метафора – є перенесення стороннього слова (тобто слова з іншим значенням) стосовно значення нового: а) або від роду до виду, б) або за відповідністю (схожістю)» [6, 260]. Відповідно до цих двох видів переносу виділяють метафору (в вузькому значенні), метонімію і синекдоху.

Метафоризація (метафора у вузькому смислі) є результатом переносу знака за подібністю двох понять і ґрунтується на спільній семі, що об'єднує вільний прототип і фразеологічну одиницю. Оскільки метафора є скорочене порівняння, ця сема умотивовує перехід від вільного словосполучення до фразеологічного, представляє фразеологізм переважно як імпліцитне порівняльне утворення. Дехто з дослідників вважає як необхідний етап функціонування при переході до фразеологізму і вживання формально вираженого порівняння, зокрема: 1) вживання вільного словосполучення з прямим значенням компонентів; 2) словосполучення у ролі порівняльного звороту, коли починає формуватися значення, що його пізніше починає приймати фразеологізм; 3) словосполучення з метафоричним значенням, яке дається з опорою на порівняння, з підкресленням переносного характеру такого значення; 4) словосполучення з фразеологічним значенням без вказівки на підстави для перенесення. Проте другий і третій етапи можуть просто утримуватися в пам'яті мовців як порівняльно-імпліцитні, хоча й з різним ступенем складності [9, 27].

Метафора (μεταφορά, translatio) – це перенесення ознак і особливостей одного явища на інше з метою розкриття суті останнього та досягнення певного естетичного ефекту, образності мови. Метафора базується на статичних ознаках, намагаючись вловити константні властивості об'єктів, які вона, завдяки своїй образності, робить доступною чуттєвому сприйняттю. Перенесення знака здійснюється за подібністю зорових, слухових, кольорових і подібних ознак, на основі найрізноманітніших вражень за внутрішнім зв'язком. Метафора є найуживанішим тропом; багато метафор Нового Завіту стали фразеологізмами: *θύρα ἀνεφώμενη відчинені двері*, *θύρα πίστεως двері віри*, *θύρα τοῦ λόγου двері слова*, *ῥόδον ζῶν жива вода*, *ὁ ἕως ἀνθρώπου внутрішня людина*, *ἡ ἡμέρα ἡ ποτερά злий день*, *οἱ οὐοὶ τοῦ ποτεροῦ сини лукавого*, *οὐκ ἔστι θανάτου тінь смерті*, *ὁδὸς εἰρήνης дорога миру*, *ἡ κλεῖς τῆς γνώσεως ключ розуміння*, *οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς διανοίας очі розуму*, *ἄνεμος τῆς διδασκαλίας вітер учення*, *δοξάζω τὸ ὄνομα прославляти ім'я*, *φέρω καρπὸν приносити плід*, *εὕρισκω χάριν знайти ласку*, *τὸ ποτήριον τῆς ὀργῆς чаша гніву*, *φόβος ἔλαβεν охотив страх*, *πλήθομαι θυμοῦ наповнитися гнівом*, *κλείετο ὁ οὐρανός небо зачинене*.

Таким чином, метафоризація здійснюється за різними напрямками: 1) з тварини на людину; 2) з особи на предмет чи явище; цей різновид метафори визначають як персоніфікацію (προσωποία, personificatio); 3) з предмета на явище; 4) з характеристики речовини на характеристику людини.

Розглянемо процес фразеологізації у Новому Завіті за допомогою метафоризації, оскільки чимало фразеологізмів містять метафору. У фразеологемах іменник τὸ πνεῦμα дух метафорично вживається на позначення сили, яка наповнює й скеровує душу людини або дієвого джерела. За допомогою другого компонента уточнюється, який саме вплив справляється на людину, наприклад: τὸ πνεῦμα ἀγίωσύνης дух святості (Рим. 1:4) – сповнення святістю; τὸ πνεῦμα κατανύξεως дух засипання (Рим. 11:8) – стан тілесної і духовної пасивності, недбальства; τὸ πνεῦμα πραΰτητος дух лагідності (1Кор. 4:21; Гал. 6:1) – те, що відзначає лагідних; τὸ πνεῦμα πίστεως дух віри (2Кор. 4:13) – благодать віри та стан увірування; τὸ πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως дух премудрості і одкровення (Еф. 1:17) – сила знання духовної істини; τὸ πνεῦμα τοῦ νοῦс дух розуму (Еф. 4:23) – інтелегібельні сили; τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας дух пророцтва (Об. 19:10) – те, що характеризує пророцтво або те, що відкриває пророкам трансцендентні речі.

Іменник ἡ ὁδὸς поєднуючись зі словом у родовому відмінку об'єкта означає шлях, що веде до певного місця чи мети, наприклад: *ἡ ὁδὸς θαλάσσης дорога моря* (Мт. 4:15) – дорога, що веде до моря; *ἡ ὁδὸς ἐθνῶν дорога язичників* (Мт. 10:5) – дорога, що веде до язичників чи якою ходять язичники; *ἡ ὁδὸς*

τῶν ἁγίων *дорога святих* (Євр. 9:8) – дорога у святе святих. Зі словом у родовому суб'єкта іменник ἡ ὁδὸς означає дорогу, по якій хтось іде, наприклад: ἡ ὁδὸς Κυρίου *дорога Господня* (Мт. 3:3; Мк. 1:3; Лк. 3:4; Ів. 1:23) – дорога, якою мав іти Христос; ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων *дорога царів* (Об. 16:12) – дорога, якою ходять царі. Ще виразніше метафоризація сполучень зі словом ἡ ὁδὸς проступає у фразеологізмах, де стрижневий іменник означає також систему вчення, а саме вчення християнського, і в цьому значенні воно може зустрічатися або без означення взагалі (Дії 19:9, 24:14) або з вказівним займенником ταύτη *ця* (Дії 22:4). Існує декілька фразеологізмів на позначення християнського вчення, наприклад: ἡ ὁδὸς Κυρίου *дорога Господня* (Дії 18:25); ἡ ὁδὸς τοῦ Θεοῦ *дорога Божя* (Дії 18:25); ἡ ὁδὸς τῆς δικαιοσύνης *дорога праведності* (2Пет. 2:21) ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας *дорога істини* (2Пет. 2:2).

Вживаючись з генетивом об'єкту чи генетивом особи ἡ ὁδὸς метафорично означає спосіб дії, поведження, життя, мислення, наприклад: ἡ ὁδὸς δικαιοσύνης *дорога праведності* (Мт. 21:32) – праведне життя; ἡ ὁδὸς εἰρήνης *дорога миру* (Лк. 1:79; Рим. 3:17) – спосіб існування, перебування в мирі; ἡ ὁδὸς σωτηρίας *дорога спасіння* (Дії 16:17) – спосіб чи шлях спасіння; ἡ ὁδὸς ζωῆς *дорога життя* (Дії 2:28) – спосіб життя, який дає життя; ἡ ὁδὸς Βαλαάμ *дорога Валаама* (2Пет. 2:15) – вчинки, мислення і дії подібні до Валаамових; ἡ ὁδὸς Κάιν *дорога Каїна* (Іуди 11) – вчинки, мислення і дії подібні до Каїнових.

З іменниками на позначення часу ἡ ὁδὸς означає відстань, яку можна чи дозволялося пройти за певний проміжок часу або метафорично — за певної умови, наприклад: ἡ ὁδὸς ἡμέρας *дорога дня* (Лк. 2:44) – відстань, яку можна пройти за один день; ἡ ὁδὸς σαββάτου *дорога суботи* (Дії 1:12) – відстань, яку дозволялося у євреїв проходити у суботу.

Іменник ὁ καρπὸς *плід* метафорично вживається у низці фразеологізмів на позначення похідної речі, результату, наслідку, наприклад: ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας *плід утроби* (Лк. 1:42) – зародок; ὁ καρπὸς τῆς ὀσφύος *плід стегон* (Дії 2:30) – нащадок; ὁ καρπὸς τοῦ πνεύματος *плід Духа* (Гал. 5:22; Єф. 5:9) – якості, чесноти, які Дух Святий виробляє у віруючому; ὁ καρπὸς δικαιοσύνης *плід праведності* (Флп. 1:11; Євр. 12:11; Як. 3:18) – вчинки та чесноти, які є результатом праведного життя; οἱ καρποὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ *плоди Царства Божого* (Мт. 21:43) ὁ καρπὸς ἄξιος τῆς μετανοίας *плід гідний покаяння* (Мт. 3:8) або у множині οἱ καρποὶ ἄξιοι τῆς μετανοίας *плоди гідні покаяння* (Лк. 3:8) – дії, що свідчать про щире покаяння; καρπὸς ἔργου *плід праці* (Флп. 1:22) – результат праці; καρπὸς χειλέων *плід вуст* (Євр. 13:15) – гебраїзм (Пр. 12:14, 13:2, 18:20; Ос. 14:3), який означає слова, що виходять з вуст.

Іменник ἡ θύρα *двері* метафорично вказує на можливість чи нагоду, вільний шлях, наприклад: ἡ θύρα πίστεως *двері віри* (Дії 14:27) – можливість увірувати; ἡ θύρα τοῦ λόγου *двері слова* (Кол. 4:3) – можливість проповідувати; ἡ θύρα μεγάλη καὶ ἐνεργής *великі і діяльні двері* (ІКор. 16:9) – велика можливість для проповіді. Фразеологізми στενή θύρα *вузькі двері* (Лк. 13:24) або στενή ἡ πύλη *вузькі ворота* (Мт. 7:13,14) та τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς *тісна дорога* (Мт. 7:14) вказують на суворі умови, виконання яких необхідно, щоб увійти в Царство Небесне та на обмежену кількість тих, що спасуться. Навпаки, *πλάτεια ἡ πύλη широкі ворота* (Мт. 7:13) і εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς *простора дорога* (Мт. 7:13) вказують на легкий гріховний шлях та переважну більшість тих, що не спасуться.

В образній мові ἡ χεῖρ *рука* або αἱ χεῖρες *руки* приписуються Богу, символізуючи Його могутність і силу, яка виявляється: у захисті й допомозі: χεῖρ Κυρίου ἐστὶ μετὰ τίνος *рука Господня з кимсь* (Лк. 1:66; Дії 11:21); у творінні чудес: ἐκτείνω τὴν χεῖρα εἰς ἴασιν *протягнути руку на зцілення* (Дії 4:3). Зустрічається низка дієслівних фразеологізмів, в яких компонентом, що містить основну семантику, виступає іменник ἡ χεῖρ, наприклад: ἐπιβάλλω τὰς χεῖρας *накласти руки* (Мт. 26:50; Мк. 14:46; Лк. 20:19, 21:12; Ів. 7:30, 44, Дії 4:3, 5:18, 12:1, 21:27) — схопити; ἐπιτίθημι τὰς χεῖρας/τὴν χεῖρα *покласти руки/руку* (Мт. 9:18, 19:13, 15; Мк. 5:23, 6:5, 7:32, 8:23, 25, 10:16, 16:18; Лк. 4:40, 13:13; Дії 8:17, 19, 9:12, 17, 19:6, 28:8) для благословення, зцілення і отримання Святого Духа. У фрагментах Дії 6:6, 13:3; 1Тим. 5:22 покладання рук означає хіротонію — призначення чи посвячення на певне служіння чи духовну посаду. Саме це значення має і іменний фразеологізм ἡ ἐπίθεσις τῶν χειρῶν *покладання рук* (Дії 8:18; 1Тим. 4:14; 2Тим. 1:6; Євр. 6:2). Вираз ἐπιτίθημι τὰς χεῖρας/τὴν χεῖρα *протягнути руку/руки* крім буквального значення у Мт. 26:51 і Ів. 21:18 метафорично означає «мати намір щось зробити». З додаванням ἐπὶ τινα фразеологізм ἐκτείνω τὴν χεῖρα *протягнути руку* означає або «вказувати на щось» (Мт. 12:49) або «насилно схопити когось» (Лк. 22:53).

Партиципiальна форма ζῶν *живий* вживається з предметами, яким надаються властивості живих істот, зонайперше людини, наприклад: ἄρτος ὁ ζῶν *живий хліб* (Ів. 6:51); θυσία ζῶσα *жива жертва* (Рим. 12:1); λίθος ζῶν *живий камінь* (1 Пет. 2:4); λίθοι ζῶντες *живі камені* (1 Пет. 2:5). Семантичний центр антонімічної фразеологеми νεκροὶ ἔργοι *мертві діла* (Євр. 6:1, 9:14) міститься в прикметнику νεκρός *мертвий*, який метафорично означає того, хто через провини і гріхи позбавлений життя, яке визнає Бога і присвячене Йому, а також того, хто позбавлений сили. Таким чином, фразеологізм

νεκροὶ ἔργοι *мертві діла* означає як діла, що ведуть до духовної смерті, тобто гріховні діла, а також безсилі чи безплідні діла, що не можуть дати життя. Синонімічним до нього є вираз οἱ ἔργοι οἱ ἄκαρποι τοῦ σκότους *безплідні діла темряви* (Еф. 5:11).

У фразах переважно гебраїстичного характеру іменник τὸ στόμα *вуста* метафорично вживається на позначення слів або промови. Таким чином, гебраїзм ἀνοίγω τὸ στόμα *відкрити вуста* (Мт. 5:2, 13:35; Лк. 1:64; Дії 8:35, 10:34; 2Кор.6:11; Єф. 6:19; Об. 13:6) означає «почати говорити». Вираз вживається також на позначення відновлення у німого здатності говорити (Лк. 1:64). Цей фразеологізм може поширюватися іншими компонентами, наприклад: ἀνοίγω τὸ στόμα ἐν παραβολαῖς *відкрити вуста у притчах* (Мт. 13:35) – повчати притчами; ἀνοίγω τὸ στόμα εἰς βλασφημίαν *відкрити вуста для богохульства* (Об. 13:6) – почати богохульствувати; ἀνοίγω τὸ στόμα πρὸς τινα *відкрити вуста до когось* (2Кор.6:11) вільно висловлювати свої думки; відповідно, οὐκ ἀνοίγω τὸ στόμα *не відкривати вуст* (Дії 8:32) означає «мовчати».

З цим іменником в Новому Завіті зустрічається ще декілька фразеологізмів зі стержневим дієслівним компонентом, наприклад: λαλέω στόμα πρὸς στόμα *говорити вустами до вуст* (2Ів. 12; Зів. 14) – говорити віч-на-віч, особисто, сам на сам; θηρεύω τι ἐκ τοῦ στόματος *зловити щось із вуст* (Лк. 11:54) — зловити на слові; φράσσω τὸ στόμα *штуляти вуста* (Рим. 3:19) – змусити мовчати. До цього ж семантичного ряду належить вираз ἐπαίρω / αἴρω φωνήν *підносити голос* (Лк. 11:27, 17:13; Дії 2:14, 4:24, 14:11, 22:22), який означає «голосно говорити».

Таким чином, метафора дозволяє усвідомити, схопити суть явища, а сама «картина оточуючого світу... створюється з цілого комплексу уявлень і поглядів на дійсність і соціальну структуру», закарбованих в одиницях вторинної номінації-фразеологізмах [2, 62].

Метонімізація у фразеотворенні спостерігається при переносі знака за суміжністю певних двох предметів (явищ), зокрема тих, що перебувають між собою у часовому і просторовому зв'язку, у причинно-наслідкових відношеннях, у різного роду зіставленнях за дотичністю. Метонімія (μετωνυμία, denominatio) має такі різновиди: 1) ім'я творця чи власника вживається замість назви його твору чи речі; 2) ім'я власне, вжите в загальному значенні епітета, який виражає усім добре відому ознаку чи характеристику цієї особи; 3) назва вмісту чи складу замість речі, форми – замість змісту; 4) збірне поняття замість конкретних носіїв. Установилася традиція розглядати метонімічні вирази разом із метонімічними лексемами (Ф. І. Буслаєв, О. О. Потєбня, М. М. Покровський, Л. І. Булаховський та ін.), хоча такі одиниці, звичайно, не в усьому збігаються (за частотою, за способом відтворення дійсності тощо).

Також виділяється декілька асоціативних ліній, за якими розподіляються метонімічні фразеологічні одиниці. Перший напрямок це – феномен часу, його виміри через характеристичні денотати: ἐκ κοιλίας μητρός *від утроби матері* (на позначення початку життя людини), παραδίδομι τὸ πνεῦμα *віддати дух* (на позначення кінця життя людини), προβαίνω ἐν ταῖς ἡμέραις *пройти в днях* (на позначення похилого віку). Абстрактне поняття «вічно» передається εἰς γενεάς καὶ γενεάς *в рід і рід*, εἰς πάσας τὰς γενεάς *на всі роди*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων *на віки вічні*. Швидке наближення якоїсь події передається фразеологемою εἰμί ἐπὶ θύραις *бути при дверях*, а кінець дня - ὁ ἥλιος ἐπίδω *сонце заходить*. Інший напрямок, це — феномен простору (місця), його реально-побутові виміри; представлення тим, що в ньому відбувається, чим він характеризується: ὑπὸ τὸν οὐρανόν *під небом*, ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς *на обличчі землі*, ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς *в серці землі*, ἀπὸ προσώπου *від обличчя* (від, від присутності, з присутності, перед, з-перед), ἐν ὑψίστοις *у вишніх*, ἕξ ὕψους *з висоти*. Третій асоціативний шлях, це – результат дії через спосіб дії: ἐπιβάλλω τὰς χεῖρας *накласти руки*, ἢ ἐπίθεσις τῶν χειρῶν *покладання рук*.

Метонімічно τὸ ὄνομα *ім'я* вживається на позначення самої особи. Найчастіше у фразеологізмах з цим іменником мається на увазі Ісус Христос або Бог Отець, тому τὸ ὄνομα поєднується з τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ *Сина Божого*, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ *Господа Ісуса*, Κυρίου *Господне*, або з особовими займенниками відповідної особи у родовому відмінку, наприклад: πιστεύω εἰς τὸ ὄνομα *вірити в ім'я* (Ів. 1:12, 2:23, 3:18; Пв. 5:13) – вірити в когось; δοξάζω τὸ ὄνομα *прославляти ім'я* (Ів. 12:28, 2Сол. 1:12; Об. 15:4) – прославляти когось; φανερόω τὸ ὄνομα *явити ім'я* (Ів. 17:6) – проявити когось; γνωρίζω τὸ ὄνομα *оголосити ім'я* (Ів. 17:6) — розказати про когось; ἐπικαλέω τὸ ὄνομα Κυρίου *закликати ім'я Господне* (Дії 2:21, 9:14, 21, 22:16; Рим. 10:13; 1Кор. 1:20) – покладати надію на Господа; τὸ ὄνομα ἐστερέωσεν *ім'я зміцнило когось* (Дії 3:16) – хтось укріпив когось; βαστάζω τὸ ὄνομα *нести ім'я чинсь* (Дії 9:15) – проповідувати когось; μεγαλύνω τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ *звеличувати ім'я Господа Ісуса* (Дії 19:17) – звеличувати Господа Ісуса; διαγγέλλω/ἀπαγγέλλω τὸ ὄνομα *звіщати ім'я* (Рим. 9:17; Євр. 2:12) – звіщати про когось; ὀνομάζω τὸ ὄνομα Κυρίου *епі τινα називати ім'я Господне на когось* (Дії 19:13) – використовувати ім'я Господне як заклинання; ὀνομάζω τὸ ὄνομα Χριστοῦ *називати ім'я Христа* (2Тим.

2:19) – сповідувати Христа; *κράτεω τὸ ὄνομα τίνος* *тримати ім'я* (Об. 2:13) – слідувати за кимсь; *φοβέομαι τὸ ὄνομα* *боятися імені* (Об. 11:18) – боятися когось.

Іменник ὁ ἄρτος *хліб* метонімічно вживається на позначення будь-якої їжі і утворює з деякими дієсловами такі фразеологізми: *ἐσθίω ἄρτον* *їсти хліб* у Мт. 15:2; Мк. 3:20; Лк. 16:1, 15 означає «споживати їжу», а в 2Сол. 3:8, 12 – «харчуватися», причому *ἐσθίω ἄρτον παρά τινος* *їсти хліб у когось* (в. 8) означає «харчуватися за чийсь рахунок», а *ἐσθίω τὸν ἑαυτοῦ ἄρτον* *їсти свій хліб* (в. 12) – «харчуватися від власної праці»; *κλάω ἄρτον* *ламати хліб* (Дії 2:46, 20:7,11) є буквальною перекладом єврейської ідіоми, яка означає «споживати їжу». Ця ідіома посталала від того, що євреї пекли хліб не в буханцях, а у круглих коржах завтовшки з палець, тому його ламали, а не різали.

У межах метонімічних зворотів виділяються синекдохічні фразеологеми, семантика яких сформувалася з урахуванням кількісних співвідношень між тим, з чого переносять найменування, і тим, на що переносять. Як різновид метонімії, синекдоха (συνεκδοχή, intellectio) побудована на кількісному зіставленні предметів, явищ і кількісній заміні одного поняття іншим. Розрізняють такі варіанти цього тропу: 1) вживання частини замість цілого; 2) вживання однини замість множини однорідних понять; 3) вживання замість назви предмета назви матеріалу, з якого він складається або виготовлений; 4) родового поняття взамін видового.

В основі синекдохи, як і власне метонімії, лежить теж суміжність, але вона полягає в перенесенні назви частини на предмет як ціле. Типовим у цьому зв'язку є лексико-семантичне відношення, коли назва тієї чи іншої частини тіла представляє всю людину, наприклад: *τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου* *обличчя Господа*, *τὸ ὄνομα* *єстерεώσεν ім'я зміцнило*, *χεῖρ Κυρίου* *μετά τινος* *рука Господня з кимсь*, *σάρξ καὶ αἷμα* *плоть і кров*, *κάμπτω τὰ γόνατα* *схилияти коліна* тощо.

Метонімічно ἡ χεῖρ *рука* вживається в значенні «влада, сила» у таких дієслівних фразеологізмах: *παράδιδωμι εἰς χεῖρας* *видати в руки* (Мт. 17:22, 26:45; Мк. 9:31; Лк. 9:44, 24:7; Дії 21:11, 28:17) – видати у ворожу владу; *δίδωμι ἐν τῇ χειρὶ* *дати у руку* (Ів. 3:35) або *δίδωμι εἰς χεῖρας* *дати в руки* (Ів. 13:3) – доручити захисту; *ἀπάγω ἐκ τῶν χειρῶν* *вивести з рук* (Дії 24:7), *ἐξαίρω ἐκ τῶν χειρῶν* *вийняти з рук* (Дії 12:11), *ρύομαι ἐκ χειρός* *визволити з руки* (Лк. 1:74) – визволити з ворожої влади; *ἐξέρχομαι ἐκ τῆς χειρός* *вийти з руки* (Ів. 10:39), *ἐκφεύγω τὰς χεῖρας* *втекти з рук* (2Кор. 11:33) – уникнути ворожої влади.

Квантитативна ознака тісно переплітається з внутрішньою формою фразеологізму, що завжди є однією з багатьох ознак, яка впадає в очі. Для синекдохи залишається, отже, тільки виразно кількісний аспект співвідношення прототипу – більш часткового, вужчого, і семантики фразеологічної одиниці – загального, ширшого за змістом. Фразеологізм *νύκτα καὶ ἡμέραν* *день і ніч*, *ἡμέρας καὶ νυκτός* *вдень і вночі* охоплює не лише протилежні назви частини доби, а цілу добу, тобто позначає «протягом усієї доби, вдень і вночі; безперервно»; звороти *σάρξ καὶ αἷμα* *плоть і кров*, *σάρξ καὶ ὀστέα* *плоть і кістки* включають до своєї семантики і поняття решти частин тіла, тобто позначають все тіло. За конкретизованим і вузьким представленням через *ἄρτον* *хліб* постають денотати з узагальнюючим і ширшим значенням: *κλάω ἄρτον* *ламати хліб* означає «їсти, споживати їжу», бо їдять, звичайно, не один хліб. Одночасно ця частина символізує і харчування в цілому й виступає як суттєвий елемент внутрішньої форми фразеологізму. Виявлення тих тонких асоціацій суміжності, які лежать в основі фразеологічних одиниць, можливе тільки при реконструкції їх внутрішньої форми.

У фразеологічних одиницях метонімічність може сполучатися з метафоричністю внаслідок паралельного поєднання компонентів-метонімії і компонентів-метафор: *βλέπω* *дивитися* (метафора) *εἰς τὸ πρόσωπον* *на обличчя* (синекдоха), *ὁ καρπὸς* *плід* (метафора) *τῆς ὀσφύος* *стегон* (синекдоха), *περιπατέω* *ходити* (метафора) *ἐν σαρκί* *у плоті* (метонімія). Очевидно, основний семантичний чинник буде визначатися тим, який компонент визначається дослідником за домінуючий у формуванні загального змісту фразеологізму.

Метафорично ἄνθρωπος *людина* вживається на позначення двох природ людини: *ὁ παλαιός* *ἄνθρωπος* *стара людина* (Рим. 6:6; Єф. 2:15, 4:22; Кол. 3:9) означає стару гріховну природу, а *ὁ καινός* *ἄνθρωπος* *нова людина* (Єф. 4:24) – нову природу віруючого, яка створена в ньому за подобою Христа. Іменник *ἄνθρωπος* *людина* вживається метонімічно на позначення двох частин людини: фізичної і духовної. Так, *ὁ ἔξω* *ἄνθρωπος* *зовнішня людина* (2Кор. 4:16) означає фізичну форму людини, тобто тіло, а *ὁ ἔσω* *ἄνθρωπος* *внутрішня людина* (Рим. 7:22; 2Кор. 4:16; Еф. 3:16) – духовну сутність людини, тобто душу і дух. Внутрішню, духовну частину людського ества позначає також вираз *ὁ κρῦπτός* *τῆς καρδίας* *ἄνθρωπος* *захована людина* *серця* (1Пет. 3:4).

Нарешті, послідовний характер сполучення метонімії і метафори має така фразеологічна одиниця, у якій «метафоризується загальне значення метонімічного типу (обидва компоненти метонімічні або один із метонімічним і один – з номінативним значенням» [7: 31]: *ἐσθίω τὸν ἄρτον* *їсти*

хліб (їсти хліб в буквальному значенні, а далі узагальнюючи: харчуватися); φράσσω τὸ στόμα *штуляти вуста* (замовкати, а потім: змусити мовчати кого).

Іменник τὸ πρόσωπον *обличчя* може вживаючись метафорично та метонімічно, утворюючи велику кількість фразеологізмів у Новому Завіті. Метафорично з назвами неістот τὸ πρόσωπον *обличчя* має значення «зовнішність, зовнішній вигляд», наприклад: τὸ πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ *обличчя неба* (Мк. 16:3, Лк. 12:56); τὸ πρόσωπον τῆς γῆς *обличчя землі* (Лк. 12:56); або значення «поверхня», наприклад: τὸ πρόσωπον τῆς γῆς *обличчя землі* (Лк. 21:35; Дії 17:26). Засвідчено один випадок вживання τὸ πρόσωπον *обличчя* зі значенням «зовнішність, зовнішній вигляд» у ролі залежного компоненту фразеологізму, наприклад: ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου *краса обличчя* (Як. 1:11) – краса зовнішнього вигляду.

З назвами живих істот τὸ πρόσωπον *обличчя* вживається у двох значеннях: 1) у значенні «присутність», наприклад: τὸ πρόσωπον τῶν λαῶν *обличчя народу* (Лк. 2:31); τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου *обличчя Господа* (Дії 3:19; 2Сол. 1:9; 1Пет. 3:12); τὸ πρόσωπον τοῦ συνεδρίου *обличчя синаєдріону* (Дії 5:41); τὸ πρόσωπον τῶν πατέρων *обличчя батьків* (Дії 7:45); τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰφραῖμ *обличчя змія* (Об. 12:14); у значенні «особа», наприклад: τὸ πρόσωπον ἀνθρώπων *обличчя людське* (Мт. 22:16; Мк. 12:14) — особа людська; τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ Χριστοῦ *обличчя Ісуса Христа* (2Кор. 2:10, 4:6) — особа Ісуса Христа; τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου *обличчя Господа* (1Пет. 3:12) – особа Господа.

Як бачимо, важливу інформацію про процеси фразеологізації дає дослідження тропів, які унаочнюють концепти, розкривають внутрішню форму. Дослідження імпліцитності метафор, метонімії та синекдох, виявлення метафоричних схематичних структур, дозволяє уникнути алогічності тлумачення лише значень окремих компонентів фразеологічних одиниць та адекватно передати мовну інформацію у перекладі та інтерпретаціях фразеологізмів Нового Завіту.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Современная украинская мова. Фразеология. – Харьков, 1983. – 137 с.
2. Вовк В.И. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации. – К., 1986. – 140 с.
3. Ларин Б.А. История русского языка и общее языкознание. – М., 1977. – 249 с.
4. Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект / Автореф. дис. ... докт наук. – Львів, 2007. – 21 с.
5. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л., 1977. – 225 с.
6. Потебня А.А. Из записок по теории словесности. – Х., 1905.
7. Савенкова Л. Б. Фразеологические единицы, основанные на метонимии / Автореф. дисс. ... канд. наук. – Ростов-н/Д., 1981.
8. Удовиченко Г.М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів // Українська мова і література в школі. – 1965, № 2. – С. 20-24.
9. Шевченко Л.Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць // Українська мова і література в школі. – 1989, № 10. – С. 26-31.

References

1. Avksentiev L. H. Suchasna ukrainska mova. Frazeolohiia. – Kharkiv, 1983. – 137 s.
2. Vovk V.Y. Yazykovaia metafora v khudozhestvennoi rechy: Pryroda vtorychnoi nomynatsyy. – K., 1986. – 140 s.
3. Laryn B.A. Ystoryia russkoho yazyka y obshchee yazykoznaneye. – M., 1977. – 249 s.
4. Levchenko O.P. Symvoly u frazeolohichnykh systemakh ukrainskoi ta rosiiskoi mov: linhvokulturolohichnyi aspekt / Avtoref. dys. ... dokt nauk. – Lviv, 2007. – 21 s.
5. Molotkov A.Y. Osnovy frazeolohyy russkoho yazyka. – L., 1977. – 225 s.
6. Potebnia A.A. Yz zapysok po teoryy slovesnosti. – X., 1905.
7. Savenkova L. B. Frazeolohycheskye edynytsy, osnovannyye na metonymyy / Avtoref. dyss. ... kand. nauk. – Rostov-n/D., 1981.
8. Udovychenko H.M. Predmet frazeolohii ta semantychni typy frazeolohizmiv // Ukrainska mova i literatura v shkoli. – 1965, № 2. – S. 20-24.
9. Shevchenko L.Iu. Rol metafory i metonimii u tvorenni frazeolohichnykh odynitsy // Ukrainska mova i literatura v shkoli. – 1989, № 10. – S. 26-31.

Звонська Леся Леонідівна, доктор філол. наук, професор, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

МЕТАФОРИЧЕСКОЕ ФРАЗЕОТВОРЕНИЕ В НОВОМ ЗАВЕТЕ

В статті розглядається метафорична фразеологізація в Новому Заветі, аналізуються семантичні маркери метафори, метонімії та синекдохи, експлікується мовна інформація фразеологічної картини світу в Новому Заветі.

Ключевые слова: фразеологізація, фразеологічна картина світу, метафора, метонімія, синекдоха.

Lesia Zvonska, doctor of philology, professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

THE METAPHORICAL CONSTRUCTION OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE NEW TESTAMENT

The article deals with the metaphorical construction of phraseological units in the New Testament, analyses semantic markers of metaphor, metonymy and synekdocha, makes explicit the linguistic information of phraseological world view in the New Testament.

Keywords: phraseological unit, phraseological world view, metaphor, metonymy, synekdocha.

УДК: 811.161.2`367.32

Шинкарук Василь Дмитрович
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української та іноземних
мов, Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв

МОДУС І ДИКТУМ У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню модусу й диктуму як двох основних рівнів у змістовій організації речення: 1) модусного, що відображає ставлення мовця до повідомленого, тобто як він сприймає, оцінює чи кваліфікує певну мікроситуацію, відображену реченням; 2) диктумного, що репрезентує реальну дійсність.

Ключові слова: модус, диктум, категорії модусу, категорії диктуму, модусно-диктумна структура, модусно-диктумні відношення, диктумне значення, модальне значення, предикатність, пропозиція.

На будь-якому етапі розвитку української синтаксичної науки серйозне вивчення семантико-синтаксичної структури мови було неможливе без залучення в певному обсязі відомостей про значення змістового аспекту речення. Змістова організація речення виступає в діалектичній єдності з його формальною організацією, «чистої» синтаксичної семантики поза мовною формою немає, тому аналіз значень синтаксичних одиниць на практиці звичайно збігається з аналізом формальних синтаксичних протиставлень. Із цього випливає, що роботи, присвячені формальній організації речення в українській мові, містили відомості і про його семантику.

Вивчення синтаксичної семантики актуалізувало проблему модальності в новому аспекті, який висунув на перший план питання про місце та роль різних явищ, що іменуються цим терміном, у семантико-синтаксичній структурі речення. Розмежування різних наукових підходів до вивчення модальності тісно пов'язане з трактуванням поняття «модус» [11, 51].

У лінгвістичній інтерпретації термін «модус» зазнав змін, причому сам Ш.Баллі чітко не визначив суть цього поняття, але його структуру обмежив двома компонентами – модальним дієсловом (мислення, волевиявлення, чуттєвого сприйняття) і модальним суб'єктом. Це призвело до суперечливого тлумачення цього терміна.

Переважає більшість дослідників вважає, що поняття модусу об'єднує досить широке коло значень, спільною рисою яких є суб'єктивність: у центрі уваги мовець і його ставлення до того, про що йдеться в реченні (пор. ідеї Е.Бенвеніста, О.В.Трунної, Т.В.Шмельової, Н.І.Большакової, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка, В.Д. Шинкарука).

Різні автори вводять до модального аспекту речення різні елементи. Так само, як і в аналізі структури висловлення виділяють неоднакову кількість актантів («відмінків», чи «ролей») – від п'яти до п'ятдесяти, так і в аналізі його модально-комунікативного аспекту дослідники виокремлюють різну кількість категорій модусу («операцій», або «трансформацій»). Ці відмінності зумовлені здебільшого об'єктивними факторами, передусім складністю описуваного об'єкта. До того ж, диктумна частина може, у свою чергу, зазнавати трансформації, тому іноді важко відокремити трансформацію, яка